

УДК 7.038.541/.6.01:111.852]:069.5(450.341)
DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.25.4>

ЕСТЕТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ІДЕЇ СУЧАСНОГО ВІЗУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ ПРОЄКТІВ ВЕНЕЦІЙСЬКОЇ БІЕНАЛЕ)

Ольга Ліщинська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті висвітлено головні естетичні тенденції, які визначають специфіку українського візуального мистецтва. На основі концепцій дослідників показано, що нинішня культурна доба окреслена як епоха необароко. Отже, її визначальними естетичними рисами є динамічність, фрагментарність, стильова й жанрова дифузія та мистецький синкретизм, ігрове начало, театральність. Ці естетичні тенденції проаналізовано на прикладі українських мистецьких проєктів Венеційської бієнале. Розкрито специфіку виставки як видовища, що поєднує презентацію, перформативність і комунікацію, а естетична функція бієнале доповнюється соціальною, громадянською, інформаційною роллю творів, митців, делегацій країн-учасниць. Висвітлено бібліографічні аспекти дослідження, зокрема виокремлено праці таких науковців, як О. Авраменко, Н. Булавина, Г. Вишеславський, О. Сидор-Гібелінда, В. Сидоренко, О. Чепелик та ін. Простежено, що необароковіть уносить ідею карнавальності й видовищності в художню практику. Це продемонстровано на прикладі проєкту О. Мась під назвою «Post-vs-Proto-Renaissance» 2011 р. Висвітлено таку естетичну тенденцію, як інтерактивна взаємодія з глядачами, «смерть автора» і значущість ролі реципієнта (на прикладі твору «Степи мрійників», 2009 р.). Показано, що серед тенденцій візуального мистецтва є тяжіння до соціально й національно маркованих проблем: глобалізації, екологічної неадекватності, культурної пам'яті. Звернення до національної самототожності простежено в українських проєктах 2001, 2003, 2005 рр. Означено, що мистецтво як соціальна активність із суспільним і громадянським спрямуванням наявне в проєктах «Пам'ятник» 2013 р., «Надія» 2015 р. та «Парламент» 2017 р. Простежено паралелі між творами українських митців на бієнале і проєктами-переможцями національних павільйонів США (2009 р.), Анголи (2013 р.), Вірменії (2015 р.). Підсумовано, що художні проєкти українців цілком відповідні до загального мистецького контексту Венеційської бієнале. Вони позначені концептуальністю, динамізмом, використанням інноваційних технологій і соціально-політичною значущістю.

Ключові слова: візуальне мистецтво, Венеційська бієнале, постмодерністська естетика, перформативність, соціальні цінності.

У сучасній культурі й мистецтві як питомому її складнику намітилися тенденції до постійного динамічного оновлення, дифузії та змішування художніх мов, стилів, жанрів, видів. Химерична необароковість фіксована багатьма дослідниками, таким як Х.Р. де Вентос, О. Калабресе, У. Еко, К. Відаль, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Делез, Ж. Бодріяр, Гі Дебор, Ж. Ліповецькі, Е. Тоффлер, а також І. Ільїн, Н. Маньковська та ін. Синонімічними до необароковості є симулякри (Ж. Бодріяра), суспільство спектаклю (Гі Дебора), театрократія (Баландье), імперія ефемерного/ера вакууму (Ж. Ліповецькі). Так, Х.Р. де Вентос сучасне суспільство наділяє схильністю до фрагментарності, пантеїстичності, динамічності, багатополарності. О. Калабресе в праці «Епоха необароко» виділяє мистецьку гіперболізацію, естетику фрагментарності, надмірну деталізацію, ефект повторень, символізм, ілюзію хаотичності, неоднорідність, нерівнозначність у текстах, систему лабіринтів. І. Ільїн ототожнює добу постмодерну з химерою, що зумовлено

прагненням в сучасній культурі поєднати цілісне осягнення життя з усвідомленням вихідної фрагментарності, несинтезованої роздробленості нинішнього людського досвіду [1]. Н. Маньковська специфіку постмодерністської естетики визначає через утвердження плюралістичної парадигми, антисистематичність, адогматичність, відсутність замкнених концептуальних побудов [2]. На думку дослідниці, має місце модифікація естетичних категорій, естетичні мутації (пріоритетна роль категорії «комічного» в іронічній іпостасі, примат асиметрії, дисгармонії, а також неогедоністична домінанта). Стираються межі між видами й жанрами мистецтва, спостерігається дифузія стилів, еклектичне змішування художніх мов. Ці прикмети сучасної естетики, виділені дослідницею, – постмодерністська антиформа, гра, випадковість, фрагментарність, театралізація культури, іронізм, мистецький синкретизм, концепція несамототожності тексту – цілком спільномірні з феноменом необароковості.

Необароковість наповнює мистецький процес тяжінням до карнавальності, маскарадності, видовищності. Перформативність нашої епохи стала неодмінним атрибутом не лише мистецьких акцій, а й самого процесу художнього творення. Мистецтво з останньої третини ХХ ст. відмовилося від традиційних нарративу/оповідності, міметичності, перестало бути «вікном у світ». Воно є частиною різноспрямованого, хаотичного, інформаційно насиченого потоку. Гетерогенність змінює усталені культурні коди, вносить інтерактивну взаємодію, посилює значущість реципієнта в мистецькому творі. У руслі бартівської ідеї «смерті автора» вже не митець, а глядач наділяється роллю автора, він стає інтерпретатором художнього твору.

Головні естетичні тенденції, що наповнюють сучасне мистецтво, механізми його сприйняття й розуміння аналізують такі дослідники: К. Грінберг («Авангард і кіч»), Л. Стейнберг («Інші критерії»), О. Ворд («Мистецтво дивитися. Як сприймати сучасне мистецтво»), С. Андрєєва («Постмодернізм. Мистецтво др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст.») та ін. Вони пропонують свої підходи до потрактування актуального мистецтва; закликають відмовитися від стереотипів, упереджень, протиставлення «минулого/ сучасного».

Віддзеркаленням естетичних ідей і тенденцій, необароковості постмодерної доби з її множинно-цілісним культурним синтезом є Венеційська бієнале. Виставка являє собою грандіозне видовище, поєднує презентацію, перформативний показ художніх робіт і динамічну комунікацію митців, критиків, глядачів, творів тощо. Естетична функція бієнале виразно доповнюється соціальною, громадянською, інформаційною роллю творів, а також митців, кураторів, делегацій країн-учасниць.

Венеційська бієнале – одне з найбільших, найпрестижніших зібрань сучасного світового візуального арту. Вагомість виставки посилюється присутністю п'яти тисяч фахових акредитованих осіб. Вони дають оцінку творам, визначають переможців, формують тон сприйняття національних павільйонів та окремих проєктів. Успішність творів визначається також враженням глядачів, медійним висвітленням, рівнем новизни/новаторства, свободотворення. Виставка є перформативною, адже кожен проєкт, вступаючи у взаємодію з часопростором/глядачем/критиками, починає жити своїм життям. У цьому вбачаємо тенденцію необарокової театральності, принципової можливості кожного мистецького твору бути розіграним у формі театралізованого дійства.

Перформативність доповнюється соціальною значущістю, глобально чи національно маркованими проєктами. Митці намагаються якнайкраще репрезентувати свою країну, адже світове визнання отримують і власники найвищої нагороди, Золотого лева, і держава, яку вони представляють. За словами О. Авраменко, бієнале – це шалені перегони за визнанням й дуже важливо «прозвучати» у Венеції [3, с. 27].

Українські митці доби незалежності беруть участь у Венеційській бієнале з 2001 р. Присутність наших художників на Венеційських бієнале вивчають О. Сидор-Гібелінда («Українці на Венеційському бієнале: 100 років присутності»), В. Сидоренко («Венеційська бієнале і проблеми сучасного мистецтва»), О. Авраменко [3, 4], Н. Булавіна, Г. Вишеславський та ін. Цей інтерес підкріплений більше ніж сторічним фактом присутності українських творів на виставці з першого десятиліття ХХ ст.

Українські проекти цілком відповідають вищезгаданим тенденціям. Частина з них спільномірні із загальними світомистецькими тематичними векторами, апелюють до проблем глобалізації, екологічної неадекватності, питань культурної пам'яті, загроз урбанізму, пошуку продуктивної комунікації.

Одна з ключових тем у мистецьких проектах бієнале – спілкування, порозуміння, взаємодія. Прикладом може слугувати український національний проект 2009 р. (53 Бієнале) під назвою «Степи мрійників» (Ілля Чичкан, Міхара Ясухіро). Постмодерністський проект концептуально націлений на розширення кордонів, комунікацію в часі і просторі, пошук себе і свого місця у світі. За художньою формою – це інтерактивна інсталяція, доповнена елементами перформансу. Засипані піском зали вишуканого палаццо Пападополі ХVІ ст. мали творити ілюзію зйомок фільму про подорож Марко Поло з України до Японського моря. Ідею дзеркального множення мандрів, подорожей, пошуку себе у світі і світу в собі, вкладає у концептуальний задум інсталяції, відображають слова куратора проекту П. Дорошенка: «Ніколо Пападополі, котрий був власником палаццо у Венеції у середині ХІХ століття, подорожує Україною, Монголією, Китаєм і далі, аж до вод Японського моря, слідами великого мандрівника Марко Поло» [5, с. 32].

Тема комунікації як на особистісному рівні, так і у формі діалогу з Богом стала ключовою в проекті Оксани Мась. Мисткиня презентувала Україну у 2011 р. на 54 Бієнале з проектом «Post-vs-Proto-Renaissance». Масштабний багатокomпонентний твір являв собою копію Гентського вітваря Я. ван Ейка. Основу творення масштабної інсталяції становили дерев'яні писанки (три мільйони шістсот тисяч штук), розписані людьми із сорока двох країн, що зображали свої гріхи/страхи/переживання. Проект, виставлений у церкві Сан-Фантин і на площі Сан Стає, за словами мистецьких критиків, видовищний і театральньо-атракційний. Преса характеризувала інсталяцію української художниці однією з наймасштабніших і безпрецедентних на Бієнале 2011 р.

Проводячи паралелі з творами представників інших країн, можна звернутися до твору-переможця Бієнале 2009 р. Золотий лев отримав проект національного павільйону США, авторства Брюса Наумана, – «Топологічний сад». Ідея проекту – проблеми міжособистісної комунікації, болю і страждань, руйнування крихких зв'язків між людьми. Експозиція з тридцяти творів концептуально насичена рухом, динамізмом, усе крутиться, рухається й повертається до сенсожиттєвої константи – зудару добра і зла, чесноти і гріха. Не випадково зовнішнім акцентом проекту стало неонове панно, що висвічувало словами «пороки і чесноти».

Варто наголосити, що з 2001 р. і донині домінують українські проекти, звернені до національно маркованих проблем: етнокультурної самототожності, національних трагедій (зокрема Чорнобиля), історичних і соціальних потрясінь, останніх революцій і війни на Сході України.

Уже «Перший український проект» часів незалежності (2001 р., 49 Бієнале) спрямований на пошук національної ідентичності. Простий армійський намет, виставлений у парку Джардіні, мав, за словами О. Авраменко, прихований сенс – це алюзія тимчасового перехідного суспільства й культури [3, с. 27]. Дослідниця вважає, що межа, умовно проведена між

експозиційними просторами, мала на меті розвести два світи: райдужну ідилію «дочорнобильського» життя й печаль «післячорнобиля». По зовнішньому периметру розміщені кадри акції «Україна без Кучми». Названий мистецтвознавцями аскетично-постмодерністським, мінімалістичний і концептуальний, проєкт символічними образами окреслив ключові точки тогочасної української культурної мапи.

Проблема пошуків національної ідентичності прозвучала в проєкті «Жорна часу» В. Сидоренка (2003 р., 50 Бієнале). Відзначений українськими та зарубіжними критиками як дуже виразний, сильний, концептуально-синтетичний твір [3, 6], проєкт складний, насичений глибоким філософсько-естетичним змістом, поєднував живописне полотно, фототвори, інсталяцію і відео (режисер О. Санін). Утілює ідею вічності часу, круговороту життя (символізують жорна), долання постколоніального досвіду (репрезентує характерний сидоренківський персонаж), вектор бажаного майбуття (втілює світловий кристал). У творі постмодерністська дифузія мистецьких видів і жанрів націлювала на ігрове включення глядача в розкодовування окремих символів/складників.

Проблема національної самототожності й повернення до національних коренів ще гучніше прозвучала в проєкті «Діти твої, Україно» М. Бабака (2005 р., 51 Бієнале). Проєкт мав чітко виражений етнографічний характер. Автентичні світлини 1920–1950-х рр., ляльки-мотанки, вишивки, асамбляж, інсталяції демонструють культурну ауру рідного автору села Воронинці. Мистецький задум розкриває епіграф до презентації – слова Мілоша Формана: «Не кричи про весь світ – скажи про своє село, але так, щоб тебе почув увесь світ» [3, с. 31]. Автор перекидає місток роздумів, асоціацій до подій Помаранчевої революції, демонструючи відео з Майдану 2004 р. Рустикальний за тематикою проєкт звернений до осмислення шляху, яким крокуємо від своїх джерел і донині.

Співзвучний за тематичним наповненням до вищезгаданих українських проєктів твір-переможець 2015 р. вірменського національного павільйону під назвою «Armenity». Митці вірменської діаспори розмістили твори в монастирі на острові Сан-Лазаро, саме там, де проживала діаспора вірмен. Головна тема, що об'єднала твори, – пошуки ідентичності, втрати/розриви, насилля, геноцид Вірменії 1915 р. (показово, бієнале відбувалося в річницю, 100-ліття цієї трагічної події), водночас ідея неперервності культури, багатство культурної спадщини, традицій, фольклору. Так, інсталяція «Листи з утраченого раю» Буюкташчіяна, створена під впливом листів Байрона, що вивчав вірменську мову і культуру, являє собою великогабаритні вірменські штемпелі, що символізують оживлені спогади. Інсталяція «Вуличні ліхтарі пам'яті» Оганяна – деформовані поламани ліхтарі, що завершуються хромованою сльозою, демонструє заплутані фрагменти минулого. Національно забарвлена тематика поєднується з постмодерною необароковою грою з палімпсестних культурних нашарувань.

Вагомою тенденцією актуального мистецтва є соціальна наповненість, громадянське спрямування художніх творів. Підґрунтям цієї тенденції може слугувати ідея «соціальної скульптури» Й. Бойса, згідно з якою кожна людина в певному сенсі – митець, усі в суспільстві є митцями, саме суспільство є динамічним твором мистецтва. Бойсівська ідея мистецтва як соціальної активності виразно прозвучала в українських проєктах 2013, 2015, 2017 і 2019 рр.

Проєкт «Пам'ятник пам'ятнику» 2013 р. (55 Бієнале) тематично та ідейно об'єднав митців Ж. Кадирову, М. Рідного, Г. Зінковського довкола болючої теми національно-культурної пам'яті, радянського минулого й декомунізації. Серед творів – відеоінсталяція Ж. Кадирової «Пам'ятник пам'ятнику»; «Монумент» М. Рідного (відеотвір про знесення пам'ятника героям радянської революції в Харкові). Тема пам'я-

ті звучить у пульсуючому обширі міста з його просторами: часовими, синхронними, домінуючими/маргінальними.

Тут напрошуються паралелі з проектом національного павільйону Анголи – власником Золотого лева 2013 р. Фотороботи митця Едсона Чагаса під назвою «Луанда. Енциклопедичне місто» (23 фотоплакати) демонструють буття міста без прикрас, його численні простори, часом непередбачувані, непримиренні. У такий спосіб художник документалізує й каталогізує багатозарове місто.

У 2015 р. (56 Бієнале) український проєкт «Надія» за участі М. Кадана, Ж. Кадирової, М. Рідного, Є. Білорусця, А. Звягінцева та «Відкритої групи» став виразним соціально-політичним висловлюванням. Експозиційний простір об'єднав інсталяцію М. Рідного з текстами віршів С. Жадана на тему війни на Сході України, фотороботи Є. Білорусця – портрети шахтарів на окупованій території в ході воєнних подій 2014–2015 рр. Митці «Відкритої групи» представили інсталяцію, присвячену темі чекання/повернення захисників із зони проведення АТО. Сам експозиційний простір – лаконічний і мінімалістичний скляний куб із написом «НОРЕ!» на набережній – позначений концептуальним сенсом. Український павільйон не залишився поза увагою глядачів і преси. Молоді митці відкрито і прозоро озвучили трагічні події, пов'язані з війною на теренах України, і висловили надію на перемогу.

Проєкт «Парламент» Б. Михайлова 2017 р. (57 Бієнале) присвячено інформаційним і медійним війнам доби постправди. Це серія портретів політиків на екранах телевізора в техніці глітч-арт (мистецтво цифрових помилок). Меседж художника чіткий: сучасний медіасвіт можна зрозуміти лише враховуючи ознаки епохи постправди: фейк-новини, інформаційне шумування, тролінг та інші гібридні маніпуляції.

На 58 Венеційській бієнале 2019 р. нашу країну представляв проєкт «Падаюча тінь «Мрії» на сади Джардіні» (авторства митців «Відкритої групи»). За концептуальним задумом, пов'язаний із міфом довкола можливого польоту найбільшого вантажного літака у світі АН-«Мрія» над Венецією й тіні, яку міг би відкинути на сади Джардіні. Усередину літака митці помістили диск з інформацією про всіх нині живучих художників. Головна ідея проєкту – тінь «Мрії» і міф довкола неї. В українському павільйоні протягом шести місяців відбувається довготривалий перформанс у спеціально створеній для нього сценографії – переповідання про політ з вуст в уста. Митці «Відкритої групи» у своєму проєкті задіяли художню практику акціонізму. Вони стали й суб'єктами, й об'єктами мистецького дійства, а виразної значущості набув саме процес творення роботи, а не результат.

Варто кілька слів присвяти проєкту А. Савадова, що посів друге місце в національному конкурсному відборі. Це динамічний перформанс, своєрідна ремінісценція, переключка епох 2019 р. і 1954 р. (події війни в Кореї та виступ Мерілін Монро перед військовими). Зйомки вели на лінії розмежування в Попасній, а співаки в образі Монро виступали перед українськими солдатами. У двох проєктах 2019 р. звучить ідея бойсівської «соціальної скульптури», де саме життя є мистецьким перформансом, а суб'єкт (митець) стає твором мистецтва.

Підсумовуючи, варто зазначити, що українські проєкти Венеційських бієнале відображають головні естетичні тенденції сучасності: необароковість, перформативність, соціальну заангажованість. Маркерами, що увиразнюють венеційські проєкти українців, є концептуальність (націленість на інтерактивну взаємодію з глядачем, його інтелектуальне, духовне, емоційне включення), процесуальність (нестатичність, динамізм), використання нових технологій, контекстуальність (зв'язок із публікою, місцем, середовищем, часом) і соціально-політична значущість (звернення до болючих актуальних проблемах соціокультурного життя українського суспільства).

Список використаної літератури

1. Ильин И. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа. URL: <http://lib.ru/CULTURE/ILIN/postmodern.txt> (дата звернення: 20.06.2019).
2. Маньковская Н. «Париж со змеями» (Введение в эстетику постмодернизма. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Mank/05.php (дата звернення: 20.06.2019).
3. Авраменко О. Особливості інтеграції українського актуального мистецтва в європейський мистецький простір. *Сучасне мистецтво*. 2007. Вип. 4. С. 25–39.
4. Авраменко О. Художні світи для Венеції, або ВБ-53. URL: http://mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-files/Suchasne_Mystetstvo_2009.pdf (дата звернення: 15.08.2019).
5. Чепелик О. 53-я Венеційська Бієнале: особливий погляд. URL: http://mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-files/Suchasne_Mystetstvo_2009.pdf (дата звернення: 16.08.2019).
6. Сидор О. Венеційська бієнале як форма реалізації українських культурних стратегій (кінець XIX – початок XXI століття) : автореф. дис. ... канд. мист. Київ, 2015. URL: http://mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-files/Avtoref_O_V_Sidor.pdf (дата звернення: 16.08.2019).

AESTHETIC TRENDS AND IDEAS OF MODERN VISUAL ART (ON THE EXAMPLE OF UKRAINIAN PROJECTS OF THE VENICE BIENNALE)**Olha Lishchynska**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Culture
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The author of the article is considering the main aesthetic trends that determine the specifics of Ukrainian visual art. Modern researchers call the culture of the modern-day as the era of the Neo-baroque. Its main aesthetic features are dynamism, fragmentation, style and genre diffusion and artistic syncretism, game principle, theatricality. These aesthetic trends are analysed on the example of Ukrainian art projects of the Venice Biennale. The author reveals the specifics of the exhibition as a spectacle that combines presentation, performance and communication. It is shown that the aesthetic function of the Biennale is complemented by the social, civic, informational role of works, artists, delegations of the participating countries. The bibliography of this question is shown with the help of the following researchers: O. Avramenko, N. Bulavina, G. Vysheslavsky, O. Sidor-Gibelinda, V. Sydorenko, O. Chepelyk and others. The author traces that neo-baroque brings the idea of carnival and performance into artistic practice. An example is the O. Mas' project "Post-vs-Proto-Renaissance" (2011). The aesthetic tendency, such as interaction with viewers, the "death of the author" and the significance of the role of the recipient (on the example of "Steppes of the Dreamers", 2009). It is proved that the tendency of visual art is showing socially and nationally marked problems: globalization, environmental inadequacy, cultural memory. The appeal to national identity has been traced in the Ukrainian projects of 2001, 2003, 2005 years. Art as a social activity with social and civic orientation is shown in the projects "Monument" (2013 year), "Hope" (2015 year) and "Parliament" (2017 year). In the article the author traces the parallels between the works of Ukrainian artists at the Biennale and the projects-winners of the national pavilions of the USA (2009), Angola (2013), Armenia (2015). It is concluded that the artistic projects of Ukrainians correspond to other projects of the Venice Biennale. They are marked by conceptualism, dynamism, use of innovative technologies and socio-political significance.

Key words: visual art, Venice Biennale, postmodern aesthetics, performativity, social values.